AN INTRODUCTION INTO ANTI-DEMOCRATIC DISCOURSE

Vasile Pleşca
Scientific Researcher III, PhD, „Gh. Zane" Institute of Economic and Social Research, Romanian Academy, Iaşi

Abstract: The way contemporary democracy is under constant assault is a concern for everyone. This is neither the first time, nor, very likely, the last, that greedy politicians, eager for power, exploit the needs and grievances of large groups of people, turning them into easily manipulated masses. The fact that these broad groups of people are willing to give up many of the rights gained through centuries of struggle has many explanations, with manipulation and lies spread via social media being just one facet of the reality. This article, however, aims at something else: identifying the elements that make anti-democratic discourse unique and emphasizing that this very discourse, due to its unique characteristics, demands a new approach from political science.

Keywords: anti-democratic discourse, liberal democracy, iliberalism, democratic discourse

Fiecare individ este un gânditor politic. Fiecare persoană de pe această planetă interacționează, fie cu voie, fie nu, cu politicul și cu lumea ideilor politice. Fie că sunt conștienți sau nu, oamenii folosesc idei și concepte politice ori de câte ori își exprimă opiniile sau spun ce gândesc. Limbajul de zi cu zi este presărat cu termeni precum „libertate", „echitate", „egalitate", „justiție" și „drepturi". În același mod, cuvinte precum „conservator", „liberal", „socialist", „comunist" și „fascist" sunt folosite frecvent de oameni fie pentru a-și descrie propriile opinii, fie pe ale altora. Totuși, deși astfel de termeni sunt familiari, chiar banali, sunt rareori folosiți cu precizie sau cu o înțelegere clară a semnificației lor. Ce înseamnă, de exemplu, „egalitate"? Ce înseamnă să spui că toți oamenii sunt egali? Oamenii chiar se nasc egali? Ar trebui să fie tratați de societate ca și cum ar fi egali? Ar trebui să aibă drepturi egale, oportunități egale, influență politică egală, salarii egale? În mod similar, cuvintele precum „socialist" sau „fascist" sunt adesea utilizate greșit. Ce înseamnă să numești pe cineva „fascist"? Nu cumva, în momentul în care facem pe cineva fascist în secolul 21 avem o lipsă de respect despre victimele fascismului din secolul 20? Socialiștii secolului 21 trebuie sau nu să-și asume derapajele ideologice făcute în secolul 20 sub marea flamură a victoriei socialismului. Holocaustul și Gulagul sunt fenomene intrinseci ale anumitor ideologii sau sunt doar erori punctuale de nerepetat?

Termenul fundamental în orice discuție pe teme politice, cel de democrație, sau, mai specific, cel de democrație liberală, parcurge un proces identic. Pentru că toți oamenii sunt gânditori politici, cu toții au o opinie îndreptățită despre regimul politic în care trăiesc. Faptul că această opinie este mai mult sau mai puțin informată, mai mult sau mai puțin întemeiată ține, în primul rând, de complexitatea regimului democratic. Acesta, regimul democratic, are rezistența celor mai slabi decidenți ai săi, iar dacă aceștia sunt permeabili cântecelor sirenelor autocrate, întreaga democrație migrează spre autoritarism.

În ultimele decenii (deja) suntem martorii felului în care un număr tot mai mare de regimuri democratice trăiește experiența creșterii, la nivelul societății, a valurilor de naționalism etnic și religios maniheist, de ură, dezinformare și intoleranță. Originile acestor valuri trebuie căutate în multe locuri, dar unul dintre cele mai serioase este cel legat de folosirea cuvintelor, de practicile de comunicare ale mișcărilor care atacă democrația. Ungaria a fost, ani la rând, terenul de atac al mesajelor anti-semite, anti-Soros ale guvernului Orban, mișcarea „Make America Great Again" a dus nivelul democratic extrem de jos în

SUA, iar mesajele populiste, tradițional-conservatoare și patriotarde au devenit o marcă a politicii românești, în cadrul unui proces inițiat, la actualul nivel, de către Victor Ponta, continuat de Liviu Dragnea și adus la apogeu de către George Simion și Călin Georgescu, printre alții. În toate aceste cazuri, elemente de bază ale regimurilor democratice, rezolvarea rațională a conflictelor, atitudinile receptive și inclusive la cerințele și drepturile tuturor cetățenilor, au fost și sunt sistematic încălcate, făcând ca nivelul de încredere civică și legitimitate instituțională să se prăbușească la nivelul societății. Ultimii ani au arătat că discursurile rasiste, antisemite, intolerante și agresive aduc voturi și asigură accesul populiștilor autoritariști și iliberali la putere în state democratice, iar, odată aceștia ajunși la putere, subminează dantelăria complexă, echilibrată, dar delicată, a regimurilor democratice. Din pozițiile de putere, pot începe să desființeze instituțiile democratice, să își extindă puterile executive, să cenzureze presa și să slăbească opoziția. O astfel de erodare instituțională poate duce la apeluri și mai extremiste, urmate de o erodare instituțională și mai pronunțată.

O trăsătură caracteristică a acestui proces de erodare democratică este acela că el nu se petrece într-un mod abrupt și intempestiv. Decăderea instituțiilor democratice nu are loc brusc, acestea nu sunt penetrate de oameni și moduri de gândire iliberale peste noapte, ci întreg procesul este unul gradual, în care totul este derulat cu răbdare, proiectat pe multe luni sau chiar ani în viitor (Bermeo 2016; Haggard și Kaufman 2021; Levitsky și Ziblatt 2019). De subliniat, în acest context, e și faptul că procesul actual de de-democratizare este total opus procesului de acum 35 de ani, când totalitarismul comunist se prăbușea brusc peste tot în lume, erodarea graduală contemporană a devenit marcă a ascensiunii autoritarismului și iliberalismului (Lührmann și Lindberg 2019: 104). Un alt lucru care trebuie precizat e acela că nu doar democrațiile slabe, neconsolidate, cu mari probleme în a implementa instituții democratice și a cultiva o cultură civică democratică sunt permeabile acestui proces de erodare democratică, ci și democrațiile consolidate deja de secole. Marea Britanie căzând pradă discursului populist în vremea Brexit-ului sau Statele Unite rupte la propriu între două tipuri de discursuri populiste aflate pe poziții antagonice sunt doar exemplele inițiale ale acestui declin. Succesul extremismului de dreapta în țări precum Austria sau Olanda, în landuri din Germania sau împletirea în acțiuni și discursuri identice ale extremei stângi și extremei drepte din Franța sunt toate elemente în cadrul aceluiași tablou.

Un alt lucru subliniat în cercetările academice este acela că declinul democratic se susține arareori din revolte populiste spontane (Bartels 2023). Altfel spus, erodarea democratică este un proces ce pornește de la elita politică ce propagă narațiuni legate de tradiționalism, naționalism și un conservatorism retrograd, în care valorile democratice sunt înlocuite de valori etnice, religioase sau fals moralizatoare. Aceste discursuri transmit idei maniheiste despre rase, religie, imigrație, moralitate, statutul femeii în societate, statutul științei în societatea contemporană și transmit, dincolo de toate, ideile unor amenințări continue la adresa umanității, venite din partea unei conspirații „globaliste" menite a distruge ființa umană în integralitatea ei (Levitsky și Ziblatt 2019, Wells și Friedland, 2023).

Faptul că vorbim de un fenomen global, cu aceleași manifestări și cu aceleași discursuri, arată că, de cele mai multe ori, cauzele sunt globale, iar diferențele specifice fiecărei țări nu fac decât să sublinieze acest fapt. Aceste cauze sunt cunoscute de toată lumea și sunt, de cele mai multe ori, economice, dar care ajung să capete nuanțe legate nu doar de revoltele împotriva austerității sau de nedreptățile sociale, ci de aspecte mai profunde, legate de pierderea identității (etnice, religioase, naționale, morale etc.), ca și de valorile împărtășite de miliarde de cetățeni din culturi și societăți total diferite

Bineînțeles, fiecare proces are caracteristici și amplitudini locale. Dacă un partid extremist german, Alternative für Deutschland (AfD) a avut și are succes în landuri din fosta Republică Democrată Germană, ascensiunea extremei drepte și succesul ei electoral în

Germania este relativ limitat, în Statele Unite, capturarea celui mai vechi și mai puternic partid democratic din lume, Partidul Republican, de către mișcarea MAGA a lui Donald Trump este un fenomen ce marchează democrația la nivel global. Dacă discursul lui Meloni în Italia a devenit, în timp, din unul cu reminiscențe fasciste în unul pro-european și pro-democratic, discursul tradiționalist, izolaționist și iliberal al majorității politicienilor români a căpătat amploare și a devenit noua normalitate. Mai mult, în țările în care alunecarea spre iliberalism e continuă de mai multă vreme, cenzura, directă și indirectă a statului asupra mijloacelor de comunicare este evidentă. Varianta soft, indirectă, din România, prin care marile trusturi de presă și televiziune sunt plătite direct de partide pentru o atitudine prietenoasă și ne-critică, este completată de maniera dură, agresivă și directă din Ungaria, unde presa ne-prietenoasă cu regimul Orban este închisă, cu finanțări blocate și cu ziariști persecutați.

Întregul discurs anti-democratic, discurs atât de complex și de variat, dar, în același timp, cu mesaje simple, clare și unitare, are o logică internă total diferită de cea a discursului democratic. Discursul democratic e transparent și integrator, opusul său anti-democratic e insidios și disruptiv. Discursul democratic e inerent pluralist și, deci, fragmentat, fără o teleologie ascunsă, discursul anti-democratic este construit în jurul unui scop, acela de a distruge democrația. Discursul democratic urcă de la nivelul cetățenilor spre elite, discursul anti-democratic impune un trend de la o anumită elită politică spre mase. Penetrarea discursului democratic este ascendentă și merge de la multiplu spre singular, pe când penetrarea discursului anti-democratic este descendentă și merge de la singular spre plural.

Tot acest discurs anti-democratic este în opoziție flagrantă cu procesul de acum 35 de ani. Procesul de democratizare nu a fost doar abrupt, ci, realmente, și de o simplitate deconcertantă. Drumul democratic nu a fost nicio secundă pus la îndoială, indiferent ce cultură, indiferent de rase, de religie sau de etnie. Valul democratic a cuprins și atei, dar și fundamentaliști religioși, și oameni de stânga, dar și oameni de dreapta, atât bărbați, cât și femei, atât bogați, cât și săraci, iar ideile politice și economice ale noului val, de la pluralism și drepturi la privatizări și ruperea barierelor economice au prins pe toată lumea. Apoi, oamenii au început să realizeze că ideile lor sunt mult mai complexe și variate, că valorile în care cred sunt mult mai diferite, opuse chiar, de multe ori, punțile între oamenii uniți prin lupta împotriva totalitarismului rupându-se lent, dar iremediabil (Applebaum 2021).

Democrația e un loc în care încap cu toți, oricât ar fi de diferiți, sub primatul toleranței reciproce și a pluralismului. Multora acest lucru a ajuns să li se pară de neconceput. În aceste condiții putem vedea foarte bine cum a evoluat discursul consolidării democratice de acum trei decenii și cum evoluează discursul iliberal, anti-democratic, de acum. În primul rând, discursul democratic e global și integrator. El are în vedere toate fațiunile dintr-o comunitate, punând chiar accent pe nevoile și drepturile fațiunilor excluse, căutând dialogul, incluziunea și colaborarea. Discursul anti-democratic, iliberal, din contră, vizează excluderea intenționată a celuilalt, al celui diferit, al celui minoritar, etnic, religios, sexual etc. În cadrul discursului liberal democratic, oricine își poate prezenta opțiunile și opiniile sub primatul toleranței intrinseci, acestea fiind ascultate și integrate într-o viziune pluralistă a societății. În cadrul discursului iliberal, recunoașterea și ascultarea celuilalt dispar, fiind impuse strict opiniile grupului dominant, cel care are puterea politică și/ sau majoritatea decizională. În cadrul discursul democratic, informația este transmisă transparent, cu ajutorul organizațiilor de presă independente care împiedică dezinformarea și mediază dialogul între puterea politică, instituții și public. În cadrul discursului antidemocratic, informația este cenzurată, media clasice sunt puternic penetrate politic, iar conținutul extremist circulă nestingherit pe platforme digitale total opace atât în privința finanțării transmiterii informațiilor, dar și în privința posibilității de verificare a veridicității acestora.

Mai mult decât atât, dacă, în discursul democratic, sursa acestuia este vizibilă și asumată, în partide politice, în politicieni incluși în procesele democratice, în oficiali ai unor instituții publice cu o agendă transparentă, în cetățeni, sursa informațiilor din discursul iliberal, antidemocratic este difuză, greu de identificat sau, într-o variantă mai „normală", în mișcări marginale, în influenceri politici fără responsabilități reale și în persoane ce-și arogă autorități alternative, politice, științifice sau civice.

Logica dezbaterilor publice este și ea total diferită. În cadrul unei societăți pluraliste și tolerante, schimbul de idei se bazează pe dovezi științifice și argumente logic corecte, iar rezolvarea conflictelor are loc prin implicarea tuturor, atât instituții democratice, cât și cetățeni obișnuiți. În contrapondere, discursul anti-democratic privilegiază lipsa dialogului, manipularea, sofistica, dar, mai ales, atacarea și discreditarea celor care emit opinii divergente față de cel care deține puterea politică și/ sau se sprijină pe o majoritate la nivelul societății.

În sfârșit, discursul democratic-liberal vizează ca obiectiv final soluționarea diferendelor și conflictelor dintre diferitele fațiuni din cadrul unei societăți, discursul anti-democratic profită de existența diferendelor, instaurând la nivelul societății un discurs maniheist, unul care atacă oponenții și demantelează rolul instituțiilor democratice.

Toate lucrurile de mai sus arată că avem de-a face cu un nou tip de discurs la nivelul politicului, unul fără seamăn în configurația politică a societății umane moderne. Toate caracteristicile discursului democratic enumerate mai sus sunt creionate în descendența lui Habermas (Habermas 1974), cel care a dezvoltat o teorie normativă a discursului democratic ce vizează egalitatea de participare și existența unui discurs rațional. Chiar dacă teoria sa a fost și este atacabilă din multe puncte de vedere, cel mai important fiind acela al lipsei posibilității de aplicare, ideile sale au fost un reper intelectual de luat în seamă, unul discutat, analizat și fragmentar, măcar, încercat de pus în practică. Principiile sale fundamentale și valabilitatea lor nu au fost însă puse niciodată la îndoială. Ultimele decenii au însă făcut acest lucru.

Discursul toleranței și al pluralismului opiniilor și credințelor a dispărut. Ceea ce se discută, se argumentează și se manipulează nu mai este viabilitatea discursului democratic, ci felul în care el mai reușește să reziste într-o lume în care manipularea, fake-news-ul și agresivitatea discursivă domină pe paliere largi ale societății. Dacă una dintre căile prin care succesul democrației în istorie a fost de necontestat este legată de valoarea și de penetrarea propriului discurs, incapacitatea acestuia de a se adapta la treptele superioare de transformare specifice secolului 21 trebuie să ne îngrijoreze pe toți, dar, dincolo de îngrijorare, trebuie să ne trimită să căutăm soluții.

Ceea ce e cel mai interesant e că nici nu trebuie multă originalitate. Practicile de succes ale discursului anti-democratic pot fi preluate și în cadrul discursului democratic. Un politician cu vechime, chiar și cel bine intenționat, are mult mai puțină credibilitate decât un influencer contemporan, unul care știe să se folosească foarte bine mecanismele digitale ale contemporaneității. Discursul simplu și clar, penetrant, dar corect, poate avea mult mai mare aderență decât comunicarea de multe ori goală de sens, plină de false complexități a instituțiilor democratice. Omul este o ființă complexă, departe de a fi una strict rațională. Asta face ca discursul democratic trebuie să aibă și aspecte ce ating latura emoțională a indivizilor, credințele, valorile lor de dincolo de politică.

Toate aceste modalități de a transmite discursul democratic nu alterează esența sa, cea din teoria normativă a lui Habermas, ci îi dă acestuia o șansă și, astfel spus, îi dă o șansă și democrației.

Multă vreme, în cadrul științei politice, dar și la nivelul gânditorului politic obișnuit, cetățeanul simplu, nici nu a existat o conștientizare că există un discurs anti-democratic distinct total de orice al discurs politic contemporan. În continuare, de multe ori, discursul

anti-democratic este analizat în limita unor repere depășite, ca și cum substanța sa ar fi aceeași, doar direcția e diferită, or e evident că acesta e fundamental altfel. Altfel spus, asistăm la nașterea unei noi direcții de cercetare, de înțelegere a politicului și încă nu ne-am dat seama de acest lucru. Constatăm cu stupoare că anti-democrații pot să aibă conturi inactive în social media, vechi de ani de zile, iar, după ce constatăm, nu mai facem nimic. Nu interzicem, pentru că, după reperele democratice, nu se poate, dar nici nu planificăm reacții anticipative și constructive. Preferăm să stăm într-o veșnică defensivă, una care nu aduce, pe termen mediu și lung, niciun avantaj discursului democratic.

În concluzie, discursul democratic este înlocuit, ca relevanță și complexitate, de cel antidemocratic, pentru că a ajuns la un nivel pe care nu mai este dispus să-l depășească. Ceea ce este mai mult decât necesar este dezvoltarea unei perspective mai detaliate asupra discursului anti-democratic, o perspectivă în care erodarea instituțională a democrației este contracarată activ, printr-un discurs democratic pragmatic, unul în care viziunea legislativă asupra toleranței față de discursurile anti-democratice se modifică radical, iar instituțiile fundamentale în cadrul democrațiilor funcționale au puterea practică de a promova democrația, nu doar de a o apăra, cu succese mai mult sau mai puțin limitate.

BIBLIOGRAPHY

Applebaum, Anne. 2021. *Amurgul democrației. Seducătoarea atracție a autoritarismului*. București: Litera.

Bartels, L.M. 2023. *Democracy Erodes from the Top: Leaders, Citizens, and the Challenge of Populism in Europe*. Vol. 40. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Bermeo, N. 2016. „On democratic backsliding." *Journal of Democracy* 27(1): 5–19.

Habermas, J. 1974. „The public sphere: An encyclopedia article (1964)." *New German Critique* 3: 49–55.

Haggard, S. and Kaufman, R. 2021. *Backsliding: Democratic Regress in the Contemporary World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Levitsky S. and Ziblatt D. 2019. *How Democracies Die.* New York, NY, USA: Crown.

Lührmann, A. and Lindberg, S.I. 2019. „A third wave of democratization is here." *Democratization* 26(7): 1095–1113

Wells, C. and Friedland, L.A. 2023. „Recognition crisis: Coming to terms with identity, attention and political communication in the twenty-first century." *Political Communication* 40: 1–19